

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਜਦ ਤਾਸਾ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਲਿਪੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਿਪੀ ਤੋਂ ਤਾਹ ਹੈ ਨਿਬਣ ਦਾ ਢੰਗ। ਜਦ ਸੱਤਿਆਚਾਰ ਸਾਮਤਰੀ ਤੇ ਤਾਸਾ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੇ ਆਇਵਾਸੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਸਾ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਦ ਜਿਹਨਾਂ ਤਾਸਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਲਿਪੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨਾ ਐਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਸਾ ਦੇ ਲਿਪੀ - ਕੱਧ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਧਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸਾ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਹੋਰ ਲਿਪੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਈ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੇਕਰ ਪੜ੍ਹਾਅ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਲਿਪੀ ਹੈ।

ਅਰੁੱਕੀ ਤਾਸਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਤਾਸਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਲੱਗੇ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਗੰਢ ਲਿਪੀ ਖੁਸ਼ਿਤ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਲਿਪੀ ਵਧੇਰੇ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਚਿੱਤਰ ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇਰੇ ਕੁਲ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹਤਮਕ ਲਿਪੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਤਾਸਾ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਛੋਟ-ਲਿਪੀ ਦੀ ਬਾਦ ਕੱਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੁਰਕਣ - ਲਿਪੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 400 ਲਿਪੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਪੀ ਬ੍ਰਹਮੀ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਤਾਰਤੀ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਹਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਆਧਿਅਸ ਦੁਆਰਾ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਾਰੀ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮੀ ਉਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮੀ ਲਿਪੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਬ੍ਰਹਮੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਤਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਪੀ ਬ੍ਰਹਮੀ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅਰੰਭ ਲਿਪੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਵੀ ਹੈ। ਤਾਰਤ ਦੀ ਨਾਗਰੀ ਅਤੇ ਬਦਿਲ ਲਿਪੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਨਾਗਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਅਰਧ ਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਜੋ ਕਿ ਲੰਬੇ ਲਿਪੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ - ਜੁਲਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਅਰਧ ਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਫੀ ਨੂੰ ਅਰਧ ਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਤੰਤਰ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਜਦ ਵਿਚਾਰ

ਦੇ ਵੱਖ - ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਮੁੱਖ ਤਿੰਨ ਅੱਤ ਹੀ ਚੁਰਚਾ ਯੋਗ ਹਨ। (1) ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। (2) ਦੂਸਰਾ ਅੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। (3) ਤੀਜਾ ਅੱਤ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਡਿੱਬਰ ਦੇ ਰਕੀਬ 'ਬੀਸਾਵਾਨੀਆਂ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਬਾਇ' ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਰਚਣਾ ਬਾਬਾ ਸ਼੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਬੁਝਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਰਧ ਨਾਗਰੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਾਰਦਾ ਅਤੇ ਨਾਗਰੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ :-

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਰਧ ਨਾਗਰੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ 35 ਪੁਰੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ 35 ਪੁਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ - ਬੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਣੇ ਆਖ ਵਿੱਚ ਧੁਰਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ 'ਬੱਟੀ' ਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ 35 ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਵੰ ਕੋਈ ਵੀ ਪੇਟੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖੀ ਦੇ ਬੁਝੇਗਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਰਧਾਨੁਆਂ ਨੇ ਇਸ ਲਿਖੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਝਿੱਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਪਣਾਇਆ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਬੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 16 ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਦਾ ਬੁਝੇ ਰੂਪ ਉਪਜ਼ ਕਿ ਇਸੇਸਤਾਵਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਾ। 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਦਾ ਬੁਝਾਇਕ ਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਡਾ. ਕੈਦਰੀ ਨੇ ਵਰਤਿਆ। ਇਸ ਲਿਖੀ ਨੂੰ ਸਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੂਪ 'ਟੈਸਮੈਂਟ' ਵਿੱਚ 1811 ਈ. ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਿਖੀ ਦਾ ਛਾਪਾਕਾਰਾ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਤਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਿਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣੀ ਸੁਸਕਿਲ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਅਸੀਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਾਂਗੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ 54 ਅੱਖਰ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 19 ਅੱਖਰ ਫਾਲਤੂ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। 'ਜ਼' ਪੁਰੀ ਵੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਖੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਤਾਸ਼ਾ ਦੇ 30 ਅੱਖਰ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ 35 ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 'ਹ' ਪੁਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਾਸ਼ਾ ਦੇ 26 ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ 35 ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ

ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ '੧' ਅੱਖਰ ਕਦੇ 'ਗ' ਦੀ ਅਤੇ ਕਦੇ 'ਜ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ, 'ਫ' ਹੋਰ ਧੁਨੀਆਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ। ਕਿਸੇ ਅਦਰਸ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

1. ਜ਼ਿੰਨੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਉਨੇ ਅੱਖਰ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹਰ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਅੱਖਰ ਹਨ। ਹਰ ਇੱਕ ਧੁਨੀ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਅੱਖਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਨੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਉਨੇ ਅੱਖਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਿਧਾਂਤ ਸਾਹੂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

2. ਧੁਨੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅੱਖਰ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧੁਨੀ ਲਈ ਅੱਖਰ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ, ਰੋਮਨ ਅਤੇ ਦਵਨਾਗਰੀ ਵਾਂਗ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ 'ਸ' ਲਈ ਸ, ਸੀਨ, ਸੁਆਦ, ਤਿੰਨ ਅੱਖਰ ਹਨ। ਰੋਮਨ ਵਿੱਚ 'ਸ' ਲਈ 'c' ਅਤੇ 's' ਦੇ ਅੱਖਰ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ 'ਸ' ਲਈ 'ਸ਼', 'ਸ਼', 'ਥ' ਤਿੰਨ ਅੱਖਰ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

3. ਫ਼ਾਸਤੂ ਅੱਖਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਫ਼ਾਸਤੂ ਅੱਖਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 'ਫ਼' ਅੱਖਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

4. ਸਵਰਾਂ ਲਈ ਅਲੱਗ - ਅਲੱਗ ਅੱਖਰ :-

ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਅਲੱਗ - ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੋਮਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ 'ਵਾਵਲ' ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਵਰਾਂ ਲਈ 'ਓ', 'ਅ', 'ਏ' ਅੱਖਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

5. ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ :-

ਰੋਮਨ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਟੱਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਤਿੰਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

6. ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਚੁਕਈ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਹੀ ਚੁਕਈ ਹੈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ।

7. ਸਚਕੀਰਾਪਣ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਨਵੀਨ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਮਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜ, ਖ, ਗ, ਜ, ਫ, ਲ ਆਦਿ ਨਵੀਆਂ ਚੁਕਈਆਂ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ

ਉਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

8. ਸੁਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਉਸਦੀ ਸੁਰ ਆਤਮਿਕ ਲਿਪੀ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸੁਰ ਜਾਂ ਟੋਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ ਚੇਰ ਹੈ। (2) ਰਾਮ ਚੇਰ ਹੈ? ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਹ' ਧੁਨੀ ਜੇਕਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ 'ਹ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ਕਾਰ ਜਾਂ ਅਖੀਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸਿਫ਼ ਸੁਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

9. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਯੋਗ ਆਤਮਿਕ ਹੈ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਏ ਵਿਯੋਗ ਆਤਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਤਾਹ ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਸਾਨ ਹੈ।

10. ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ :-

ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਤੇ ਦਥਾਅ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਧੁਨ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਅੱਖਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਅੱਧਕ (੭) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਧਾ ਅੱਖਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

11. ਦੀਰਘ ਅਤੇ ਲਘੂ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ :-

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਨੂੰ ਪਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਦੀਰਘ ਅਤੇ ਲਘੂ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਉੱਚਿਤ ਪਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਘੂ (ਹ੍ਰਸਵ) ਸਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇ, ਊ, ਅ ਹਨ। ਦੀਰਘ ਸਵਰ ਵਿੱਚ ਉਯਾਰਨ ਸਮੇਂ ਦੁੱਗਣਾ ਸਮਾਂ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਥਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਵਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਉਸਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੱਖ - ਵੱਖ ਲੋਕ ਵੱਖ - ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਖੁਫ਼ੀਲਤਾ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਣਾ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੇਦੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲੋੜ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੇਦੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ - ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਧੁਰਤੀ ਦੇ ਯਤਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਿਯਮ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਾਦ - ਵਿਵਾਦ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਸੱਤਿਆਚਾਰ, ਸਤਿਆਚਾਰ, ਇੱਕ, ਇਕ ਅਤੇ ਇੱਕ, ਇਕ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਅੱਧਕ ਨਾਲ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਬਿਨਾਂ ਅੱਧਕ ਦੇ ਇਹ ਅੱਖਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

- ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ :-
- (1) ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਲਈ ਸ਼ਬਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲੇ ਤਿੰਨ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
  - (2) ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਬਹੁ ਵਰਤ ਆਈਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਾਰਨ ਆਈਆਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

1. ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਦੇ ਨਿਯਮ

1. ਬੋਲੇ ਤੇ ਲਿਖੇ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲਿਖੋ। ਇਸ ਲਈ ਆਲੀ ਤਾਸ਼ਾ ਤਾਵ ਟਕਨਾਲੀ ਤਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. 'ਹ' ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ :-

ਜੇਕਰ ਸ਼ਬਦ 'ਹ' ਅੱਗੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗਾਥੀ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਇਹ 'ਹ' ਵਿਅੰਜਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਚਾਹ, ਬਾਹਰ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਇੱਥੇ 'ਹ' ਦੀ ਟੋਨ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

3. 'ਲ' ਅਤੇ 'ਲ਼' ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਇਹ ਅਸੀਂ 'ਲ' ਅਤੇ 'ਲ਼' ਇੱਕ ਬੋਲੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬੋਲੀ (ਤਾਸ਼ਾ), ਬੋਲੀ (ਪਾਗਲ), ਬਾਲ (ਬੱਲਾ) ਅਤੇ ਬਾਲ (ਜਲਾਉਣਾ) ਹੈ।

4. 'ਣ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ :-

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਇਹ 'ਣ' ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਤੇ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਣ' ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ 'ਗਾਨਾ', 'ਗਾਣਾ', ਖਾਨਾ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਇੱਥੇ 'ਣ' ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

5. 'ਯ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਆ' ਜਾਂ 'ਜ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ :-

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਇੱਥੇ ਲਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਜੇ ਹਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਨਵੇਂ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਿੱਦਿਆ - ਵਿੱਦਿਆ, ਯੋਗੀ ਤੋਂ ਜੋਗੀ, ਯਗ ਤੋਂ ਜਗ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੱਧਾ ਸਾਧ ਤਾਰਤੀਯ ਤੋਂ ਤਾਰਤੀ ਆਦਿ।

6. ਸੰਯੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਜਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

7. 'ਸ' ਅਤੇ 'ਸ਼' ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕਿ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 'ਸ' ਅਤੇ 'ਸ਼' ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਸਿੱਖ ਦੀ ਕਿੱਤਾਬ 'ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ' ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸ' ਅਤੇ 'ਸ਼' ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। 'ਸ' ਅਤੇ 'ਸ਼' ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਅਲੱਗ - ਅਲੱਗ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ -
ਬੁਦੇਸ਼ (ਬੁਝਤ), ਬੁਦੇਸ਼ (ਮਿਹਰ)

8. 'ਵ' ਅਤੇ 'ਬ' ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ :-

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ 'ਵ' ਅਤੇ 'ਬ' ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਈ ਲੋਕ 'ਵੀਰ' ਨੂੰ 'ਬੀਰ' ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਵਿਆਹ' ਸ਼ਬਦ 'ਬਿਆਹ' ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਲਤ ਉਚਾਰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ 'ਵ' ਅਤੇ 'ਬ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ - ਬੁਰਥ (ਦਿਸ਼ਾ), ਬੁਰਥ (ਪਹਿਲਾ)
ਵਰਸੀ (ਵਰਸਣਾ), ਬਰਸੀ (ਸੋਤ ਦੇ ਇਨ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਆਉਣਾ)

9. ਈਰਘ ਅਤੇ ਲਘੂ ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੰਧੀ :-

ਜਿਹੜੇ ਲੰਬੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਏ ਈਰਘ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਦੀ ਸੁਧਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਈਰਘ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਲਘੂ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ
ਆਕਾਸ਼ - ਅਕਾਸ਼

10. ਜੋੜਨੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ :-

ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨੀ (-) ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ - ਚਾਹ - ਚੂਹ ਅਤੇ ਰੋਟੀ - ਗਦੀ।
ਇਸ ਬੁਝਾਰਤ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਸ਼ਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਲਿੱਖਤਾਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ।